

УДК 811.161.3:81'42

**АСАБЛІВАСЦІ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ л-ДЗЕЕПРЫМЕТНІКАЎ У
СТАРАБЕЛАРУСКІХ ДЫПЛАМАТЫЧНЫХ ТЭКСТАХ
(на матэрыяле “Метрыкі ВКЛ 1585–1600 гг.”)**

Салаўёва Наталля Валянцінаўна

дацэнт кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі
ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя М. Танка”; кандыдат філалагічных навук, дацэнт
(г. Мінск, Беларусь)
n.solovyova@mail.ru

*Артыкул прысвечаны асабліва сцям функцыянавання л-формаў тыпу **прислаць, писали**, што ўзыходзяць да агульнаславянскіх формаў перфекта, у старабеларускіх дыпламатычных тэкстах “Метрыкі ВКЛ 1585–1600 гг.”. Выяўляюцца асноўныя тыпы прэдыкатыўных канструкцый 1 і 2 асобы з л-дзеепрыметнікамі ў якасці выказнікаў, аналізуюцца магчымасці і ўмовы ўжывання асабовых займеннікаў і дзеяслоўных звязак у складзе кожнага тыпу.*

Як вядома, у старабеларускай мове замацаванне перфекта ў якасці ўніверсальнага абазначэння мінулага дзеяння суправаджалася фармальнымі зменамі – стратай дзеяслова-звязкі *быти* ў асабовых формах цяперашняга часу. У складзе аналітычнай формы перфекта звязка выражала граматычнае значэнне асобы, адсутнае ў л-дзеепрыметніка, а таксама забяспечвала сувязь мінулага дзеяння, пазначанага л-формай, з актуальным момантам.

Заканамерна, што звязка знікала перш за ўсё ў формах 3 асобы, паколькі суб’ект дзеяння ў гэтым выпадку, як правіла, у сказе быў выяўлены фармальна. Граматычныя асаблівасці “Метрыкі ВКЛ 1585–1600 гг.” у поўнай меры адлюстроўваюць гэтую агульнамоўную тэндэнцыю: у формах 3 асобы як адзінага, так і множнага ліку звязкавы элемент адсутнічае рэгулярна, значэнне мінулага дзеяння выяўляецца адзінкавым л-дзеепрыметнікам:

Приходили до насъ послы твои велики[e] [3, с. 205];

великии княз Иван Васильевичъ до казны своее забрати казалъ [3, с. 15].

Тым часам у старабеларускай пісьменнасці ў формах 1 і 2 асобы ўжыванне звязчнага элемента адзначаецца да XVII стагоддзя [2, с. 189–200], паколькі ў гэтым выпадку, з прычыны адсутнасці граматычнага значэння асобы ў л-дзеепрыметніка, захоўваецца неабходнасць у пазначэнні суб’екта дзеяння. Такім чынам, звязка ў форме былога перфекта становіцца функцыянальным сінонімам асабовых займеннікаў 1 і 2 асобы ў назоўным склоне, што, па назіраннях А. А. Залізняка, характэрна для ўсходнеславянскай пісьменнасці ў цэлым [1, с. 239–246].

У старабеларускіх дыпламатычных тэкстах “Метрыкі ВКЛ 1585–1600 гг.” пры абазначэнні мінулага дзеяння ў формах 1 і 2 асобы прадстаўленыя двухчленныя прэдыкатыўныя канструкцыі, дзе значэнне асобы выражаецца як звязкай, так і асабовым займеннікам. Пры гэтым канструкцыі тыпу *есте писали* ў значнай ступені пераважаюць над канструкцыямі тыпу *вы писали* і складаюць амаль палову прааналізаваных кантэкстаў (61 з 130). Месца звязкі ў такога тыпу сінтагмах не з’яўляецца фіксаваным: яна можа знаходзіцца ў адносінах да датычнай формы ў прэпазіцыі, у постпазіцыі і дыстантна:

Што мовили есте от г(о)с(по)д(а)ра своего великого кн(я)зя Феодора Ивановича всея Руси, ижь г(о)с(по)д(а)ру вашему дивно, што есмо мовили з вами о королю швецком [3, с. 130–131].

Двухчленные прэдыкатыўныя сінтагмы, дзе значэнне асобы выражана асабовым займеннікам – дзейнікам, у “Метрыцы”, наадварот, яны нешматлікія і складаюць толькі 13% ад агульнай выбаркі. Як адзначае А. А. Залізняк, асноўнае адрозненне паміж асабовым займеннікам і звязкай як сінанімічнымі спосабамі выражэння асобы складаецца ў тым, што “звязкі – гэта ў звычайным выпадку энклітыкі, а асабовыя займеннікі – акцэнтна самастойныя словаформы, проціпастаўленне звязак і займеннікаў у парах *есць – язь, еси – ты* і г. д. атрымлівае характар прасадыхнага супрацьпастаўлення энклітычных і поўнанаціскных варыянтаў адных і тых жа функцыянальных адзінак” [1, с. 240]. Ужыванне асабовага займенніка – дзейніка для абазначэння асобы ў прэдыкатыўных сінтагмах з выказнікам, які выражаны л-формай, акцэнтнае ўвагу на суб’екце дзеяння, тым больш што характэрнай асаблівасцю такіх канструкцый у старабеларускіх дыпламатычных тэкстах з’яўляецца наяўнасць распаўсюджанага прыдатку, які тлумачыць займеннік:

И на том на всем великого г(о)с(по)д(а)ра Стефана, короля и великого кн(я)зя, мы, Рады – Альбрехтъ Барановский, бискуп премыский, подканцлерии Коруны Полское, Остафей Воловичъ, пан Виленский, канцлер Великог(о) Князства Литовского, староста берестейский, кобынский и юрборский <...> – договор учинили и листы написали, и печати свои к сему нашему листу приложили [3, с. 42].

Двухчленыя прэдыкатыўныя канструкцыі “асабовы займеннік 1 (2) асобы + л-форма” адзначаюцца пераважна ў тэкстах афіцыйных дакументаў – пастаноў і дамоў аб перамір’і. Безумоўна, у кантэксце міжнароднага дакумента падрабязныя згадкі асоб, якія ўдзельнічаюць у прыняцці рашэнняў і падпісанні дакументаў набывае асаблівую важнасць. Разам з тым вычарпальная інфармацыя пра суб’екта дзеяння ў семантычным дачыненні збліжае такія фразы з сінтаксічнымі канструкцыямі 3 асобы, для якіх, як было адзначана раней, ужыванне звязчнага элемента не характэрна. Такая аналогія, відавочна, садзейнічала замацаванню адзіночнага л-дзеепрыметніка без звязкі ў якасці выказніка пры дзейніку, які выражаны асабовым займеннікам з развітым прыдаткам.

Падобная сітуацыя ўзнікае і ў выпадку, калі ў якасці дзейніка выступае этыкетны зварот, функцыянальна тоесны займенніку 2 асобы, аднак досыць разгорнуты для адназначнай ідэнтыфікацыі суб’екта, што таксама спрыяе граматычнай аналогіі з канструкцыямі 3 асобы і выцясненню дзяслаўнай звязкі:

А то, што ваша милость писати рачиль до всихъ Панов Рад Коруны Польское и Великого Князства Литовьского духовных и светьских <...> [3, с. 61].

Нягледзячы на тое, што функцыянальная сінанімія дзеяслоўнай звязкі і асабовага займенніка – дзейніка як спосабаў выражэння значэння асобы лагічна азначае граматычную збыткоўнасць ужывання абодвух элементаў у складзе адной сінтагмы, у тэкстах “Метрыкі ВКЛ 1585–1600 гг.” рэгулярна адзначаюцца трохчленныя канструкцыі “асабовы займеннік 1 (2) асобы + звязка + л-дзеепрыметнік”: *мы послали есмо*. Пры гэтым у адным дакуменце нярэдка сустракаюцца як трохчленныя, так і двухчленныя прэдыкатыўныя канструкцыі, што рэгулярна адзначаецца ў тэкстах дамоў і мірных пагадненняў. У якасці найбольш верагоднай прычыны ўжывання канструкцыі “асабовы займеннік 1 (2) асобы + звязка + л-дзеепрыметнік” можна вызначыць прагматычную ўстаноўку: адначасовае ўжыванне займенніка і звязкі “падвойвае” сему персанальнасці, тым самым “падвойваючы” прысутнасць суб’екта, акцэнтуючы яго дачыненне да дзеяння, выражанага л-формай:

мы для договору и становеня о тых добрых и великихъ делехъ постановили есмо з великого г(о)с(по)д(а)ра и великого кн(я)зя Феодора Ивановича всея Руси з великими послы [3, с. 41].

У адрозненні ад двухчленнай канструкцыі, дзе ў якасці выказніка выступае л-дзеепрыметнік дзеяслова са значэннем канкрэтнага дзеяння (*листы написали, печати приложили* і г. д.), л-форма ў складзе трохчленнай канструкцыі мае значэнне маўленчага ці інтэлектуальнага дзеяння – якое нельга назіраць ці якое не мае бачнага выніку (*велели, постановили, моцъ дали* і г. д.). Характэрна, што такога роду сінтагмы адзначаны пераважна для формаў 1 асобы, паколькі толькі непасрэдны ўдзельнік здольны засведчыць факт здзяйснення дзеяння, названага л-формай.

Ужыванне трохчленнай прэдыкатыўнай канструкцыі ў 2 асобе адзначаецца ў дыпламатычных тэкстах “Метрыкі” рэдка і звязана з неабходнасцю падкрэсліць, што дзеянне з удзелам суб’екта, пазначанага займеннікам 2 асобы, сапраўды мела месца:

по Божои воли учинил се еси ты, Борис Федоровичъ, великимъ г(о)с(по)д(а)ремъ [3, с. 226].

Такім чынам, у старабеларускіх дыпламатычных тэкстах “Метрыкі ВКЛ 1585–1600 гг.” у формах 1 і 2 асобы прадстаўлены 3 тыпы прэдыкатыўных сінтагм з выказнікамі, якія выражаны л-формамі, узыходзячымі да агульнаславянскага перфекта. Семантычна нейтральнай і найбольш частотнай ва ўжыванні з’яўляецца канструкцыя “звязка (*быти* ў цяперашнім часе)

+ л-форма”, дзе звязкавы элемент функцыянальна тоесны асабоваму займенніку і выказвае толькі граматычнае значэнне асобы.

Ужыванне асабовага займенніка ў складзе разгледжаных прэдыкатыўных канструкцый акцэнтуюе ўвагу на суб’екце дзеяння; пры гэтым адначасовае ўжыванне ў складзе сінтагмы і займенніка, і звязкі, збыткоўнае з пункту гледжання выражэння значэння асобы, з’яўляецца сродкам сведчання датычнасці суб’екта да дзеяння (як правіла, маўленчага або інтэлектуальнага), выражанага л-формай.

Спіс літаратуры

1. Зализняк, А. А. Древнерусские энклитики / А. А. Зализняк. – М. : Языки славянских культур, 2008. – 280 с.
2. Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст. / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко, У. М. Свяжынскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1988. – 319 с.
3. Lietuvos Metrika. – Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidykla. – Knyga 594: (1585–1600) / Lietuvos istorijos institutas; parengė Algirdas Baliulis. – Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006. – 300 p.